

EGY 20. SZÁZADI MONGOL DIKTÁTOR, KHORLOOGIIN
CHOIBALSAN REPREZENTÁCIÓJA.
A MONGOL EMLÉKEZETPOLITIKA MINT KONSTRUKCIÓ¹

Jelen rövid tanulmány a Mongóliában a 20. század első felében fokozatosan kialakult személyi kultusz megteremtője, Khorloogiin Choibalsan diktátor, pártvezető és államfő egykori kultuszának és mai reprezentációjának bemutatásán keresztül próbálja felhívni a figyelmet a mongol történeti hagyomány 21. századi értelmezésének néhány sajátosságára, a lokális és országos emlékezet bizonyos ellentmondásaira.

Mongóliában a rendszerváltás óta eltelt harminc év a történelem ismételt áttekintéséről, a történeti hagyomány, emlékezet újragondolásáról, (re)konstrukciójáról is szólt. A politikai átalakulást megelőző korszak ideológiai alapon meghatározott történelemszemlélete 1990 után meghaladtá vált, így a kelet-európai országokhoz hasonló módon Mongóliában is megkezdődött az ország történetének újraértelmezése, mely során olyan korszakok, események is középpontba kerültek, melyek a korábbi „hivatalos” történelemfelfogásban nem, vagy csak kisebb mértékben kaptak, kaphattak hangsúlyt, míg mások alapvetően más értelmezést nyertek.

Kiemelten fontossá vált a szocialista korszak eseményeinek, prominens vezetőinek immár független, ideológiai befolyásoktól mentes bemutatása is, hiszen erre az időszakra hatott leginkább a korábbi korszak torz történelemértelmezése. Épp ezért érdekes, hogy a szocialista időszak egyik leghangsúlyosabb, és talán legellentmondásosabb személyiségének, Khorloogiin Choibalsannak az emlékezete, illetve annak reprezentációja, hogyan jelenik meg a 21. századi Mongóliában, és létezik-e ebben a tekintetben általános nemzeti konszenzus.

A vele kapcsolatos emlékezet és értelmezés sajátos territoriális viszonyokon alapuló koncepciókat is magában hordoz, így jó adatokat biztosíthat az emlékezet térbeli változásának vizsgálatához, kiegészítve más, a témával foglalkozó összefoglalások adatait (Kovács, 2013). Érdekes lehet, hogy a Choibalsan szülőföldjén élők lokális identitása és emlékezete milyen kapcsolatban van az országos narratívával, a regionális identitás és emlékezet hogyan illeszkedik az országon belül kialakult történelemértelmezésbe, és hogyan él az országgal együtt egy olyan hagyomány, mely azzal részben szembe megy.

Choibalsan és a mongol vezérkultusz

A kommunista vezérkultuszok kutatása a 2000-es évek eleje óta új lendületet kapott, ahogyan erre Apor Balázs egy összefoglaló kötet ismertetésekor már az évtized közepén

¹ A szerző terepmunkáját az MTA bilaterális mobilitási pályázata, illetve a Pallas Athéné Domus Meriti Alapítvány komplex kutatási program pályázata támogatta.

felhívta a figyelmet (APOR, 2006, 211.). A keleti blokk országaiban elsősorban szovjet, vagy sztálini mintára kialakult vezérkultuszokat számos nézőpontból vizsgálták, nem csak történeti, de társadalomtörténeti, antropológiai, esztétikai, ikonográfiai megközelítések is teret nyertek. Ebben a kutatásban Kunt Gergely (KUNT, 2009) úttörőnek nevezte azt a 2003-as konferenciát, és az ennek összefoglalásaként 2005-ben megjelent kötetet (APOR et al., 2005), mely célul tűzte ki, hogy összehasonlító kontextusban vizsgálja a szovjet típusú személyi kultuszokat. Sajnos mind a tanácskozás, mind a kötet adós maradt a Mongóliában kialakult sztálinista kultusz(ok)² bemutatásával, pedig a Choibalsan körül kialakult vezérkultusz mind az időrendiség, mind a későbbi továbbélés szempontjából érdekes adalékkal szolgálhat e kultuszok összehasonlító elemzéséhez.

Miközben a Mongóliában kialakult személyi kultusz megnyilvánulásaiban, reprezentációjában nem tért el jelentősen a kelet-európai szövetséges államokban megjelent formáktól, időben lényegesen megelőzte azokat, sokkal közelebb volt a mintát adó szovjet modellhez, ugyanakkor az európai és szovjet társadalomtól alapvetően eltérő társadalmi környezetben jött létre.

Egyrészt az 1921-es bolsevik forradalom időszakában és az azt követő bő fél évszázadban a mongol társadalom döntő többsége még a nagyállattartó nomád életmódot folytatta, melynek sajátosságaiból következően meglehetősen nehéz volt azokat a politikai szervező formákat, módszereket alkalmazni, melyeket a bolsevik politikai ideológia térnyerésekor más – jellemzően letelepült társadalommal rendelkező – országokban alkalmaztak. A nomád mongol társadalomban politikai célok érdekében jóval nehezebb volt megszervezni, mozgósítani egy életmódjából következően lokálisan jóval kevésbé koncentrálódó népességet, mint ahogyan az a letelepedett társadalmakban megtörténhetett. A nomádok politikai aktivizálása nem csak a 20. század első harmadában, de még a század utolsó évtizedében is meglehetősen nehéz volt, amit a rendszerváltás utáni választások eredményeinek elemzései is jól bizonyítanak (SZILÁGYI, 2015, 16–17.).

Nem volt véletlen, hogy a forradalmat közvetlenül megelőző időszakban a hatalomra törő új politikai vezetés nem elsősorban a bolsevik ideológia alapját jelentő osztályharcot, a kiváltságos uralkodóréteg hatalmának megdöntését tűzte zászlajára, hanem egyrészt nacionalista célt – a kínai betolakodók elűzését –, másrészt a más országokban épp a – klerikális – elithez tartozó vallási vezető, jelen esetben a mongol főlása, a *bogd gegeen* védelmét. Végül az 1921-es, orosz bolsevik segítséggel győzedelmeskedő mongol forradalom sikeressége teremtette meg azt a lehetőséget, hogy viszonylag zökkenőmentesen megtörténhessen egy szovjet típusú politikai átalakulás, ami magában hordozta a vezérkultusz kialakulásának lehetőségét is. Ennek következtében a Choibalsan felé megnyilvánuló, és elsősorban a '30-as évek végétől személye köré épülő vezértisztelet egyes elemeiben a mintaadó kultusz vallásos jellegére emlékeztethet. Egyúttal a személye körül kialakult politikai rituálé – akárcsak a sztálini minta – stabilizálta a politikai rendet, kapcsolatot teremtett a vezető és az emberek között (PISCH, 2016, 61.).

Kijelenthetjük, hogy a mongol társadalomban is jelen volt az a hatalom birtokosa irányában megnyilvánuló vezetőtisztelet, melynek jelenlétére hivatkozni szoktak

² Itt érdemes nem csak Choibalsanra, de az öt a pártvezetői és államfői pozícióban követő Yumjaagiin Tsedemba-ra is gondolni. Tsedemba említését lásd alább.

a szovjet típusú vezérkultuszok kialakulásának egyik mozgatójaként (KUNT, 2009, 289.). A mongol történeti hagyományban is megfigyelhető jelenség a 20. század elején sajátos módon a szakrális hagyománnyal is összekapcsolódott, hisz akkor a mongol buddhizmus főláma, a 8. *bogd gegeen* volt a mongolok szinte megfélelbezhetetlen tekintélyű vezetője. Ugyanakkor ennek a „vezértiszteletnek” voltak világi előképei is. A korai nomád társadalmakban a létrejövő törzsszövetséget alapvetően a *sanjü, kagán, kán*, tehát a központi hatalom irányában megnyilvánuló feltétlen engedelmesség tartotta össze. Abban a pillanatban, amint ez bármely okból meggyengült, megindult a szövetség összeomlásáig vezető erjedési folyamat. Ezt a pozíciót „örökölte”, vívta ki Dzsingisz kán is a birodalom alapításakor, s e vezető szerepét erősítette a köré épülő, szakrális elemeket is tartalmazó történeti hagyomány.

Az 1921-es bolsevik forradalommal hatalomra kerülő politikai eliten belül a győzelem után szinte azonnal meginduló hatalmi verseny során előbb a bukást elkerülő, majd a hatalmát fokozatosan megerősítő és stabilizáló Choibalsan szinte készen kapta a mintát az egyszemélyi vezetés rendszerének kialakításához. Ugyanakkor érdemes elgondolkodni azon, hogy vajon Mongóliában pusztán az országra oktrojált bolsevik típusú politikai rendszer egyenes következménye az, hogy személye körül egy sztálini típusú vezérkultusz alakult ki, vagy ennek elfogadása a mongol társadalom és történelem bizonyos sajátosságaiban is gyökeredzik.

E kérdés vizsgálata azért is érdekes, mivel Mongóliában Choibalsan megítélése ma sem egyértelmű. Szobrai állnak az országban, a róla elnevezett város az utóbbi 30 évben sem kapta vissza eredeti nevét, tehát nem történt meg a kultusz nyomainak olyan alapos felszámolása, ahogyan az a keleti blokk más országaiban már a Sztálin halálát követő években – de a rendszerváltás után mindenképp – elkezdődött, illetve befejeződött.

Khorloogiin Choibalsan

Choibalsan életét számos életrajzban, történeti összefoglaló munkában dolgozták fel (SHIRENDEB, 1968; BAT-OCHIR, 1996; BOLDBAATAR, 2003; BOLDBAATAR, 2004; BAYAR, 2015). Ezek részletes elemzése szétfeszítené jelen tanulmány kereteit, de kijelenthető, hogy épp a rendelkezésre álló anyag sokszínűsége miatt is komoly feladat a hiteles információk kiszűrése.

Élete meghatározó eseményeit a rendszerváltás előtti időszak történetírásában mindig a korszak meghatározó ideológiájának megfelelően interpretálták. A központi elvárásnak megfelelni akaró történetírás a „neki tetsző” információkat felnagyította, nem ritkán kiszínezte, míg másokat elhallgatott. Az 1990 előtt született munkák számos adata meglehetősen kérdéses, az egyes életrajzi eseményeket az uralkodó kormányzati ideológiának megfelelő köntösben tálták. Jellemző ez az összefoglaló mongol történeti munkákra (SHIRENDEB – DAMDINSÜREN, 1955; SHIRENDEB, 1968, 1969, 1999), de elmondható magáról Choibalsanról is. Ebben az értelemben a mongol propaganda gépezetének tevékenysége egyértelműen beleillett a keleti blokk országaiban kialakult sztálinista vezérkultuszok mintázatába (APOR, 2008, 132–136.). A diktátor korai éveinek eseményeit kiszínezték, nem riadtak el a történelemhamisítástól sem, amiben Choibalsan maga is részt

vett. Jellemző példa, hogy az 1934-ben Choibalsan, Losol és Demid nevével fémjelzett, az 1921-es forradalom történetét feldolgozó eredeti munkát Choibalsan egyeduralmának időszakában bezúrták, és később átalakított formában, az addig a párton belüli rivalizálásban az ellenoldalra került és jellemzően kivégzett forradalmárok kihagyásával, vagy szerepük jelentőségének csökkentésével jelentették meg újra.³ Tipikus történelemhamisítás, mely az ideológiailag vezérelt rendszerek egyik gyakori eszköze.

A mongol személyi kultusz megteremtője, az ország első marsallja 1895-ben született egy szegény nő negyedik, legkisebb gyermekeként a San beise kolostor (mong. Sang beise-yin küriye) közelében, a mai Dornod megye központjához közel. Anyja Khorloo, egy újjászületett láma és kolostorának fennhatósága alá rendelt *shabi*⁴ volt. A kisleány a világi névadáskor a Dugar nevet kapta (ATWOOD, 2004, 103.). Apját, aki vélhetőleg egy Jamsu nevű, Belső-Mongóliából származó *dahur*⁵ férfi volt, Choibalsan soha nem ismerte meg. Ugyanakkor apja belső-mongol származása talán közrejátszott abban, hogy évekkel később, a második világháború után, már az ország vezetőjeként Choibalsan kacérkodott a pán-mongol gondolat felélesztésével, Mongólia és egyes belső-mongol területek egyesítésével (RADCHENKO, 2009). Holott a pán-mongolizmus gondolata a század húszas éveiben még erősen kötődött a japánok támogatásához, és abban az időben a japán kapcsolat a mongol párteliten belül levezényelt koncepciók perек egyik visszatérő vádpontja volt (BAABAR, 1999, 229–234.).

Choibalsan egész életét végig kísérték olyan, gyakran ellentmondásos események, melyek későbbi, akár mai megítélését is bőségesen ellátják pro és kontra érvekkel arra vonatkozóan, hogy vajon a mongol nemzet hőse volt-e, vagy egyszerű politikus, aki könyörtelen eszközökkel lépett fel ellenfeleivel szemben akkor is, ha korábban szoros szövetségesei voltak. Ilyen volt a korábban említett nagy Mongólia létrehozásával és a pán-mongolizmussal kapcsolatos kaland is, de hasonló színben tűnhet fel Choibalsan buddhizmussal kapcsolatos ellentmondásos viszonya is.

³ A kötet 5. része egy sorozatnak, mely az első népi kormány létrejöttének 13. és a Mongol Népköztársaság kikiáltásának 10. évfordulójára jelent meg. Az első három rész A. Amar munkája a forradalom előtti időszakról, a negyedik Dendew, L.: *Mongyol-un tobči teiuke*. Ulaanbaatar 1934. [Mongólia rövid története] című kötete. Az ötödik rész a Kh. Choibalsan, D. Losol és G. Demid nevével fémjelzett összefoglalás a népi forradalom eseményeiről. Az eredetileg 1934-ben megjelent munkát a Mongol Népi Forradalmi Párt 1979-ben D. Dash szerkesztésében cirill betűs átírásban belső használatra újra kiadta (DASH, 1979).

⁴ A mong. *šabi*, halha *shaw*’ (kb. világi tanítvány) a kolostor, illetve a főláma ellátására rendelt alávett pásztor. Ez a társadalmi réteg a második mongol buddhista megtérés idején, a 17. század közepén jött létre. Első alkalommal 1639-ben hallunk róluk, amikor a halha *aimagok* (akkor egy kán fennhatósága alá tartozó terület, ma megye) kánjai önként 32 pásztorcsaládot adományoztak Öndör Gegennek (1635–1723), a mongol buddhizmus első főlámájának. Hasonló neve (mong. Yeke Shabi, halha Ikh Saw’) volt a később a mongol buddhizmus vezetőjének elismert főláma, a *bogd gegeen* fennhatósága alá tartozó területnek, ami a mai Mongólia Arkhangai, Bulgan és Khuvsgul megyéinek bizonyos területeit foglalta magában és 1723-ban vált külön a világi adminisztrációtól. Részletesebben lásd: SZILÁGYI, 2011, 67–68.

⁵ A *dahurok* (khalkha *dagur*) a mai Belső-Mongólia északkeleti részén élő, mongol nyelvet beszélő népesség. Többen az egykori, az Észak-Kínában uralkodó Liao dinasztiát (947–1125) alapító (CSIKY et al., 2017, 6–11.) kitan népesség leszármazottainak tartja őket (LI, 2001).

12 éves korában anyja buddhista lámatanoncnak (khakha *band'*) adta, hogy megkezdje tanulmányait a hagyományosan több mint egy évtizedig tartó kolostori edukációs rendszerben. Itt kapta a Choibalsan nevet, melyet később világi nevét elhagyva élete végéig viselt. 16 évesen egy társával a fővárosba szökött és örökre megszakította kapcsolatát a kolostorral. Nem tudni pontosan, hogy az ott töltött néhány év milyen nyomot hagyott benne – talán nem véletlen, hogy fiatal kamaszként inkább a világi életet választotta –, de későbbi életében többször is kapcsolatba került a buddhizmussal, bár ezek a „találkozások” már alapvetően egy más ideológia által vezérelt korszakban történtek. Életének meghatározó fordulópontjai kapcsolódtak közvetve vagy közvetlenül a valláshoz, illetve a lámákhoz és a kolostori rendszerhez, melyekhez meglehetősen ambivalens viszony kötötte.

A mongol fővárosban, Ikh khüreeben⁶ egy burját tanár, Nikolai T. Danchinov (1886–1916) segítségével beiratkozott az orosz–mongol fordító iskolába, így kerülhetett el, hogy visszavigyék a vidéki kolostorba, ahonnan elszökött. Hamarosan egy irkutszki középiskolába került, ahol tovább folytatta, immár orosz nyelven a tanulmányait. Bár a források szerint soha sem tanult meg tökéletesen írni és általában nem hatott rá jelentősen sem az orosz, sem más kultúra, az iskolában szerzett nyelvtudása meghatározóvá vált későbbi politikai pályája szempontjából is.

A mongol fővárosba visszatérve hamarosan kapcsolatba került a Bodoó⁷ vezette Kína ellenes politikai csoporttal, mely a mongol autonómia Kína általi megszüntetése idején kezdte meg tevékenységét (SZILÁGYI, 2013). Choibalsan hamarosan a Danzan⁸ által Oroszországba vezetett küldöttség tagjai közt találta magát, melynek célja a Kína elleni támogatás megszerzése, megszervezése volt. Ezzel kezdetét vette politikai pályája, mely során a következő másfél évtizedben gyakran egykori szövetségeseit – például legelső mentorát, Bodoót – sem kímélve tört a legfőbb vezető pozíciójáig.

Choibalsan életútjának a második világháború lezárásáig tartó szakaszához köthetők azok a tettei, melyek mai ellentmondásos megítélését megalapozzák. A második világháború után az immár Kínától minden tekintetben függetlenné váló Mongóliában Choibalsan hatalma konszolidálódott, így 1952-ben bekövetkezett haláláig jelentősebb események nélkül irányította az országot.

Choibalsan a Mongol Népi Forradalmi Párton (MNFP, khakha: Mongol Ardiin Khuv'sgalt Nam) belüli hatalmi harcokban játszott szerepe nem áll távol más sztálinista személyi kultuszok kiépítésében megismert módszerektől, e kultuszok összehasonlítása tekintetében az egyetlen figyelemre méltó jellemző, hogy időben sokkal közelebb állt a mintát adó orosz bolsevik modellhez, mint a jóval gyakrabban hivatkozott kelet-európai változatok. Ezek a mégoly véres leszámolások, igazságtalan koncepciós pereket követő

⁶ A főváros nevét 1924-ben változtatták Ulaanbaatarra („Vörös hős”).

⁷ Dogsomiin Bodoó (1885–1922) Mongólia miniszterelnöke 1921–1922 között. A kínaiakkal szembeni mongol ellenállás és a Mongol Néppárt vezéralakja. 1922-ben korábbi harcostársai koholt vádak – ellenforradalmi szervezkedés – alapján bíróság elé állították és kivégezték.

⁸ Soliin Danzan (1886–1924) az 1919–21-es forradalmi megmozdulások egyik vezetője. Korán kapcsolatba került a kínai fennhatóság ellen szervezkedő felkelőkkel, majd a Mongol Néppárt alapítója lett. 1921-ben beválasztották a Központi Bizottságba is, de egy évvel később őt is megvádolták a Bodoó ellen indított koncepciós perek során. 1924-ben végezték ki.

bebörtönzések és kivégzések azonban jellemzően a párthoz kötődtek, részben azon belül zajlottak, így bár jelentős befolyással voltak a mongolok mindennapi életére, a mongol belpolitikára, a lakosság körében mégsem okoztak általános traumát. Más volt a helyzet a Choibalsan nevével fémjelzett, illetve uralmának időszakához köthető két meghatározó történeti eseménnyel, az 1930-as évek végének vallásellenes pogromjával, illetve az 1939-es Khalkhin Gol-i ütközetrel, mely alapvetően meghatározta Mongólia 20. századi történetét és egész Kelet-Ázsia, illetve közvetve az egész második világháború későbbi éveit. Mindkét esemény kiemelt szerepet játszik Choibalsan 20–21. századi emlékeztében, és jórészt hozzájuk köthető mai megítélésének kettőssége is.

A nagy tisztogatás

Mindkét alább kissé részletesebben tárgyalt esemény a '30-as évek utolsó harmadára, végére esik. Ahhoz az időszakhoz kapcsolható, melyben nagyjából lezárult a Mongol Népi Forradalmi Párton belüli hatalmi harc. A párt az új politikai rendszerrel szemben kialakuló ellenállást is sikeresen felszámolta.⁹ Az 1932-ben kitört, és egyes publikációkban mongol polgárháborúként emlegetett (BAABAR, 1999, 315.; BOLDBAATAR – SANDDORJ – SHIRENDEB, 2004, 181–184.) felkelés a keleti megyék kivételével szinte az egész országot érintette, s végeredménye a párton belüli harcokban már megtapasztalt véres leszámolás lett. A párt ezzel egyértelműen képes volt biztosítani belpolitikai hatalmát, s újabb lépést tett a szovjet mintájú központosított politikai rendszer kiépítése felé.

A harmincas évek második felére Choibalsannak szinte egyetlen riválisa maradt, Gelegdorjiin Demid,¹⁰ aki 1936-ig jó viszonyt ápolt az oroszokkal, Sztálin többször közvetlenül tárgyalt vele. Ekkor Choibalsan még háttérbe szorulni látszott, 1934-ben a Lkhümbe-affér¹¹ (BAABAR, 1999, 327–331.) során bár neve felmerült az esetlegesen vádlottak padjára kerülők listáján, végül készségesen együttműködött az NKVD-vel és elkerülte a felelősségre vonást, sőt úgy tűnt, Sztálin egyre nagyobb figyelmet fordít felé.

⁹ 1932-ben az erőszakos kollektivizálás, a romló gazdasági körülmények, a fokozatosan kiépülő központosítás ellen tört ki lázadás Khövsgöl, Arkhangai, Zavkhan és Övörkhangi megyékben, melyet a központi kormányzat ellenforradalmi felkelésnek bélyegzett és sikeresen felszámolt (ZAANKHUU – ALTANTESTESEG, 2014, 321–322.).

¹⁰ Gelegdorjiin Demid (1900–1937) 1921-ben csatlakozott a mongol Néppárthoz, majd részt vett az 1921-es forradalom harcaiban. 1926–1929 között katonai kiképzést kapott a Szovjet Vörös Hadsereg katonai akadémiáján Tverben. Mongóliába való visszatérése után az MNFP Központi Bizottságának tagja lett. 1936-ban Choibalsannal együtt kapta meg a Mongólia marsallja kinevezést. Egy évvel később, 1937. augusztus 22-én a Transzszibériai Vasút egyik állomásán vesztette életét. A halál okaként ételmérgezést állapítottak meg, de ezzel kapcsolatban több kétség is felmerült.

¹¹ 1934-ben a „Lkhümbe-affér” során Jambiin Lkhümbe (1902–1934) és több párttag, illetve számos Mongóliában élő burját került bíróság elé azzal a koholt váddal, hogy japán ügynökök, és forradalomellenes tevékenységet folytatnak. Csaknem 1500 embert vontak vizsgálat alá, közülük 54-et ki is végeztek.

Genden¹² és Choibalsan Mongólia legfőbb katonai vezetőiként a szovjetekkel tárgyaltak arról, hogy a Szovjetunió képes-e garantálni, és ha igen, milyen formában Mongólia biztonságát az 1932-ben alapított japán bábállammal, Mandzsukuóval, illetve végző soron a várható japán támadással szemben.¹³ Genden valószínűleg akkor veszítette el véglegesen a szovjetek bizalmát, amikor 1936-ban ellenállt annak az utasításnak, hogy kezdjék el a mongol buddhista lámák és kolostorok elleni vizsgálat előkészítését (BAABAR, 1999, 354–355.). Ekkorra egyértelművé vált, hogy Sztálin Mongóliával kapcsolatos elképzeléseinek (BATBAYAR, 1999) megvalósításában a számára ideális partner nem más, mint Choibalsan, aki a felmerülő kérdések döntő többségében képes és hajlandó volt látszólag kritika nélkül együttműködni a szovjetekkel.

A mongol történeti diskurzusban is vissza-visszatérő kérdés, hogy az 1937. szeptember 10-én bekövetkező intézkedésekkel kezdetét vevő „nagy tisztogatás” felelőssége vajon teljes mértékben a szovjeteket terheli-e, vagy ez alól nem mentesülnek az MNFP vezető tisztségviselői, így Choibalsan sem. Túlságosan leegyszerűsítő megoldás lenne mindent a külső befolyásra fogni, bár kétségtelen, hogy erre a korábbi feldolgozások tettek próbálkozást. A korábban már idézett, és a rendszerváltás előtt megjelent történeti összefoglalások természetesen az ellenforradalmi erőkkel szembeni fellépésként tárgyalták az 1937–1939 között lezajlott vallásellenes pogromot. Az igazság azonban inkább az, hogy ekkorra a szovjetek által támogatott mongol vezetés már elérkezettnek látta az időt ahhoz, hogy végleg leszámoljon a bolsevik hatalom ellenségével, a vallással.

A 20. század második évtizedében a mongol buddhizmus meghatározó politikai szerepet is játszott, az ország lakosságának döntő többsége buddhistának vallotta magát. A kolostori rendszer és a mongol főláma befolyása olyan jelentős volt, hogy az 1919–20 között meginduló forradalmi szervezkedés nem is elsősorban a főláma hatalmának megdöntésére koncentrált, a felkelés kezdetben sokkal inkább egy Kína ellenes függetlenségi harc volt. A megmozdulás csak fokozatosan, a szovjet bolsevikok támogatásának erősödésével kapott más színezetet.

Az 1921-ben győzedelmeskedő és hatalomra kerülő új politikai elit csak fokozatosan volt képes csökkenteni a buddhizmus befolyását. Döntő lépésekre a mongol főláma, a 8. *bogd gegeen* 1924 májusában bekövetkezett halála után szánták el magukat, nem véletlen, hogy a népköztársaság kikiáltása csak 1924 késő őszén következett be. 1937-re a párton belüli erőviszonyok is fokozatosan egyértelművé váltak, így megkezdődhetett a bolsevik hatalom elleni utolsó bástya elpusztítása is.

¹² Peljiin Genden (1892–1937) mongol forradalmár, a Mongol Népköztársaság egyik prominens politikai vezetője, 1924–1927 között államfő, 1932–1937 között miniszterelnök. 1932-ben Sztálin is támogatta miniszterelnöki kinevezését, de később Genden fokozatosan a szovjet befolyás ellen fordult. Az 1930-as évek közepén már Sztálin – és Choibalsan – egyik leghatározottabb riválisa.

¹³ A távol-keleti és belső-ázsiai területekért folytatott rivalizálást csak időlegesen zárta le az 1904–1905-ös orosz–japán háború végén aláírt szerződés. Japán nem mondott le az ázsiai szárazföld jelentős területeinek bekebelezéséről. Ezt tette 1910-ben Koreával, 1932-ben Mandzsúriával, sőt 1939-ben a belső-mongol területeken is létrehozott egy japán bábállamot, Menggukuo-t (Mengjiang, 蒙疆, melynek élére egy csahar-mongol előkelőt, Demchugdongrubot (kahkha Demchigdonrov, kínai 德穆楚克栋鲁普, 1902–1966) ültette.

Az 1937. szeptember 10-én elrendelt letartóztatásokkal kezdődő, és a mai mongol történeti diskurzusban is fontos kérdéseket felvető (KHOROLDAMBA, 2012) vallásellenes pogrom a 20. századi mongol történelem legsötétebb időszaka. A koholt vádakkal, általában államellenes, ellenforradalmi bűncselekményekkel bíróság elé idézettek semmilyen igazságos eljárásra nem számíthattak. A kirakatperek első tárgyalása gyakorlatilag egy nyilvános show keretein belül zajlott az ulánbátori Nemzeti Színházban 1937. október 18–20. között. A bíróság elé állítottak első csoportjában miniszterhelyettesek, a Központi Bizottság tagjai és más prominens pártvezetők egyaránt voltak. A szovjetek által kikényszerített halálos ítéleteket Choibalsan rendelte el (BAABAR, 1999, 362.; ATWOOD, 2004, 104.), így kétség sem férhet ahhoz, hogy komoly felelőssége volt a tisztogatásokban. Annál is inkább, mert ez a tevékenység az elkövetkezendő csaknem két évben szinte rutinná vált. Choibalsan és követői az egész mongol politikai elitet is átvizsgálták, és „megtisztították” a számukra kellemetlen tagoktól, bár a brutális, alig felfogható pusztítást alapvetően a buddhizmus ellenes fellépés köntösébe bújtatták. A legnagyobb veszteségeket azonban kétségkívül a mongol buddhista kolostori rendszernek, lámáknak kellett elszenvedniük.

Bár az 1937–1939 között zajló pusztítással kapcsolatban éveken keresztül zajlott egyfajta „számháború” és az áldozatok, illetve a megsemmisített kolostorok pontos számát talán sohasem fogjuk egyértelműen megtudni, kétségtelen, hogy az évtized közepén nagyjából 750.000 főre¹⁴ tehető mongol lakosság szörnyű veszteségeket szenvedett. A felállított törvényszékek 25.785 ügyet tárgyaltak, melyek közül 20.099-et zártak le halálbüntetéssel, és mindössze 5.739 ítélet született bebörtönzésről (BAABAR, 1999, 361.).¹⁵ A nem hivatalos számok ennél jóval nagyobbak voltak, hiszen a vidéki területeken a kolostorok felégetését és a lámák legyilkolását nem előzték meg „hivatalos” tárgyalások. Choibalsan saját feljegyzései is 56.938 letartóztatásról és 20.356 láma likvidálásáról szólnak (ATWOOD, 2004, 104.), amelyekről nem tudni, pontosan milyen viszonyban állnak a hivatalos számokkal.¹⁶

A pogrom során Choibalsan – közvetve a szovjet befolyás és Sztálin hatására – utolsó politikai riválisával, Anandiin Amar¹⁷ miniszterelnökkel is leszámolt. Az ellene 1939. március 12-én megkezdődő eljárás volt az utolsó felvonása a politikai tisztogatásnak. Amar bár nem került azonnal az ítéletet végrehajtók sorfala elé, nem kerülhette el sorsát. Az NKVD foglyaként szállították a Szovjetunióba, és ott került a moszkvai börtönbe azzal a személlyel, Luvsansharavval együtt, aki őt letartóztatta. A bíróság végül szinte napra pontosan az 1921-es forradalom győzelme után 20 évvel, 1941. július 10-én ítélte halálra (BAABAR, 1999, 367.). Jelképes döntés egy jelképes napon.

¹⁴ <http://www.populstat.info/Asia/mongolic.htm> (letöltés ideje: 2020. január 12.). Lásd még ATWOOD, 2004, 104.

¹⁵ Hasonló adatokat közöl ATWOOD, 2004, 104.

¹⁶ Az elpusztított kolostorok számának, helyének pontos felmérésére a rendszerváltás után több kutatási program is indult. Ezek közül talán a legsikeresebbnek tekinthető projekt eredményeit – melyben magyar kutatók is részt vettek – a <https://mongoliantemples.org/index.php/en/oldalon> tették közzé (letöltés ideje: 2020. január 14.).

¹⁷ Anandiin Amar (1886–1941) 1923-ban csatlakozott a Mongol Népi Forradalmi Párthoz, majd gyors előmenetel után 1928–1930 között a miniszterelnöki pozíciót is betöltötte.

Khalkhin Gol

Az 1930-as évek közepétől egyre inkább nőtt a feszültség Szovjetunió és Japán között a kelet- és belső-ázsiai területek feletti fennhatóság kérdésében. Az ellentétek kiéleződése egyre egyértelműbbé vált a japán bábállam kikiáltása után, ami a harmincas években igen jelentős diplomáciai tárgyalássorozatot generált,¹⁸ melynek látszólagos célja a közvetlen mongol–mandzsukuo határ kialakítása volt. A valódi indokot azonban az szolgálta, hogy a szovjet vezetés a mongol területet ütközőzónaként használva próbálta távol tartani magától a japán haderőt. Ezzel együtt elemi érdekük volt az is, hogy kelet-ázsiai riválisuk ne jusson hozzá a jelentős mongol ipari nyersanyagkészletekhez.

A mongolok számára nyilvánvaló volt, hogy szovjet segítség nélkül képtelenek ellenállni a japán nyomásnak. A probléma megoldására azonban alapvetően más elképzeléseik voltak, mint szövetségesüknek, hiszen szerették volna megőrizni – látszólagos – önállóságukat. Ez jelentős politikai konfliktust is okozott az akkori mongol vezetés és Sztálin között, ami végül Sztálin politikai győzelmével és az akkori mongol miniszterelnök P. Genden, illetve a mongol honvédelmi miniszter G. Demid halálával végződött (BAABAR, 1996, 449–450.), s Choibalsan teljes politikai egyeduralmát hozta, ahogyan erre az előző fejezetben már utaltunk.¹⁹

A mongolok nem tudták elkerülni a szovjet Vörös Hadsereg „baráti szándékú bevonulását”, s 1939 májusában mongol területen vívták meg a második világháború első jelentősebb csatáját a Szovjetunió és Japán között. Egy évvel korábban a Vörös Hadsereg és a japánok már összecsaptak a Haszán-tó vidékén,²⁰ ahol a szovjet győzelem egyértelművé tette, hogy Japánnak nem sok keresnivalója volt a szovjet Távol-Keleten.

A mongol területen kirobbant összecsapás – 1939. május–augusztus, Khalkhin Gol²¹ – hasonló eredményt hozott. Az egész nyáron tartó hadmozdulatokban a szovjet–mongol egyesített haderő felmorzsolta a japán támadó alakulatokat, a Kwantung hadsereg csúfos vereséget szenvedett. A japánok fegyverszünetet kértek, amit végül V. Molotov és a Moszkvába küldött japán követ, Togo szeptember 13–15. között tartott tárgyalásain született megállapodás alapján írtak alá. A hadmozdulatok egy nappal ké-

¹⁸ 1933–37 között összesen három alkalommal ültek tárgyalóasztalhoz Mongólia és Mandzsukuo képviselői. A tárgyalásokon való részvétel nem jelentett túl jó óment a mongol képviselőknek, mert közülük nem sokan éltek túl az 1937-es tisztogatást (BATBAYAR – GOMBOSÜREN, 2004).

¹⁹ Genden és Demid 1935. december 30. és 1936. január 7-e között tárgyalt Sztálinnal a mongol haderő megerősítéséről. Sztálin a Vörös Hadsereg alakulatainak azonnali Mongóliába rendelését akarta, a mongolok csak kiképzőket és fegyvereket kértek (BOIKOVA, 1999, 112–113.). Demid véletlenül azt is kijelentette, hogy Mongólia a piacgazdaság keretein belül fejlődik, és kulturális, oktatási segítséget is kér, hiszen nem háború, hanem békeidő van. Felvetették a javaslatot egy szovjet–mongol kölcsönös segítségnyújtási és megnehtámadási egyezmény megkötésére, amit Sztálin elutasított. A helyzetet az sem könnyítette, hogy a kialakult állapotról Genden az amerikai médianak is nyilatkozott (BATBAYAR – GOMBOSÜREN, 2004, 53–55.). Gendent egy hónappal később felmentették, Demid alig egy évvel élte túl a vitát.

²⁰ Az esemény Changkufeng incidensként (japán 張鼓峰事件) is ismert, és 1938. július 29. és augusztus 11. között zajlott.

²¹ A hadmozdulatok a japán állások kiépítésével vették kezdetüket Khalkhin Goltól keletre, ahol a japán csapatok már 1939. május 11-én állásokat építettek ki (BATBAYAR, 1996, 446–447.).

sőbb befejeződtek.²² A mongol veszteség több mint 700 halott és sebesült. A szovjetek részéről 8.900 halottat és 15.900 sebesültet, míg japán oldalról 18.100 halottat és 35.500 sebesültet követeltek a harcok (БОЙКОВА, 1999, 118.).

Az összecsapásnak messzire ható bel- és külpolitikai jelentősége volt. A japánok az elszenvedett vereség után lemondtak a további harcokról, erőiket más területekre csoportosították, és önszántukból többé nem is keveredtek jelentős összetűzésbe a szovjet Távol-Keleten. Így a Szovjetunió nem kényszerült kétfrontos háborúra, 1941. június 22. után erőforrásait szinte egy az egyben a nyugati frontra tudta koncentrálni. Ellencsapásra csak az európai harcok lezárulása után, 1945 késő nyarán került sor, amikor egyrészt Japán már vesztesre állt, másrészt Sztálin bírta a szövetséges hatalmak hozzájárulását ahhoz, hogy befolyását megerősítse a belső-ázsiai területeken.

Jelen témánk szempontjából sokkal fontosabbak a Khalkhin Gol-i győzelem belpolitikai hatásai. A mongol siker tökéletesen beleillett a korábban a koncepciós perek alatt is megfogalmazott narratívába, miszerint Japán a fiatal Mongol Népköztársaság megsemmisítésére tör, és vele szemben csak a bolsevik hatalom képes ellenállni. Choibalsan miután leszámolt politikai riválisaival, Zsukov marsallal és a szovjet szövetséges erőkkkel az oldalán megállította a japán agressziót, megvédte a mongol függetlenséget. Nemzeti hőssé vált, és ez egész későbbi életében meghatározó szerepet játszott megítélésében.

A Khalkhin Gol-i győzelem a 20. századi mongol történelem legnagyobb szabásúbb fegyveres összecsapása. Az elért sikerre a rendszerváltás utáni Mongóliában is épp oly lelkesedéssel emlékeznek, mint a korábbi korszakban. Choibalsan ebben játszott szerepe ugyanúgy vitathatatlan, mint felelőssége a politikai tisztogatásokban, a buddhista kolostorok elleni pogromokban.



1. kép A Khalkhin Gol-i ütközet emlékműve Choibalsan városban.

Fotó: Szilágyi Zsolt, 2019.

²² A megállapodás részleteit közli BATBAYAR – GOMBOSÜREN, 2004, 69.

1940 után Choibalsan a mongol politikai élet és az állam megkérdőjelezhetetlen vezetőjévé vált. Immár nem voltak riválisai, a kiépített rendszer minden eleme az ő elképzeléseit – és a Moszkvából kapott „javaslatok” – végrehajtását szolgálta. Ugyanakkor ez a szoros kapcsolat bizonyos értelemben mind a mongoloknak, mind magának Choibalsannak is kapóra jött. Itt nem csak arra gondolunk, hogy belpolitikai hatalmát könnyű volt a „nagy testvér” támogatásával fenntartani, de arra is, hogy Mongólia 1946. január 5-én Sztálin és a Szovjetunió segítségével volt képes visszanyerni Kínától tényleges függetlenségét.

Choibalsan 1952-ben bekövetkezett haláláig egyeduralnoként vezette Mongóliát. Ez az az időszak, mikor személye körül fokozatosan egy sztálini típusi vezérkultusz alakult ki, ami egészen a rendszerváltásig jelentős mértékben nem változott. Az 1956-os XX. szovjet pártkongresszust és a hrucsovi reformokat követő enyhülés ugyan Mongóliában is érezte hatását, de ez kevés volt ahhoz, hogy Choibalsan szerepét érdemben felülvizsgálják az 1920–1930-as évek mongóliai belpolitikai eseményei tekintetében.

Bár Choibalsan határozottan sosem kérdőjelezte meg az északi szomszéd befolyását, egyes gesztusai érzékeltették önállóságát is. Ezek közül a legmeghatározóbb, hogy irányítása alatt Mongólia képes volt elkerülni azt, hogy a Szovjetunió részévé váljon. Bár 1921-től a rendszerváltásig a szovjetek „baráti” és nem egyszer szinte fojtogató szövetségében élt, mégis képes volt megőrizni egyfajta függetlenséget, amit aztán 1990 után az ország egyértelműen kamatoztatni tudott. Choibalsan olyan kisebb kilengéseket is megengedett magának, hogy például 1949-ben nem vett részt Sztálin 70. születésnapjára készített ünnepségen, maga helyett protezsáltját, későbbi utódját, Yumjaagiin Tsedembalt²³ küldte a diktátorhoz.

Choibalsan öröksége

A sztálini típusú vezérkultusz, mely személye körül még életében kialakult, nem nélkülözte azokat a példákat, melyeket egyértelműen átvettek a mintaadó országból. 1941-ben szülőföldjét, Mongólia legkeletibb megyéjét, ahol legnagyobb győzelmét aratta a Khalkhin Gol-i ütközetben, Choibalsanról nevezték el. Az *aimag* (megye) központja szintén felvette a diktátor nevét, melyet máig őriz. Miközben ilyen látványos bizonyítékai voltak a személye iránt megnyilvánuló vezérkultusznak, azt sem lehet egyértelműen állítani, hogy Choibalsan minden tekintetben a sztálini minta követője, a szovjet diktátor árnyéka lett volna. Kétségtelen, hogy a pártpolitikai harcok során egyértelműen a szovjet vezetés mellé állt – részben ennek is köszönheti felemelkedését –, ugyanakkor az is érzékelhető, hogy ezt meggyőződésből, és nem egyszerű hatalmi érdekből tette.

Miközben legfőbb kritikusi általában a szovjetek kritikátlan kiszolgálóját látták benne, támogatói elsősorban nacionalizmusát hozzák fel „mentségére”. Ahogyan Owen

²³ Yumjaagiin Tsedembal (1916–1991) 1940–1954, valamint 1958–1984 között a Mongol Népi Forradalmi Párt Központi Bizottságának főtitkára. A mongol személyi kultusz megtestesítője. A hatalmat Choibalsan 1952-ben bekövetkezett halála után, politikai riválisa félreállításával szerezte meg, és egészen Batmönkh 1984-es hatalomra kerüléséig Mongólia egyszemélyi vezetőjének volt tekinthető.

Lattimore írja, személyisége jelentősen eltért Sztálinétól. Miközben egyikük egy hatalmas, többnemzetiségű birodalom egyik kisebbségéből származott, és ennek összes frusztrációját magában hordozta, addig a másik egy etnikailag gyakorlatilag homogén állam vezetője volt (LATTIMORE, 1962, 150.). Ennek némileg ellentmond félig *dahur* származása, amire korábban utaltunk, de nem tudhatjuk, hogy 50 évvel ezelőtt ez az információ elérhető volt-e egy külföldi kutató számára.

Choibalsan volt a legmongolabb mongol, ennek minden előnyével és hátrányával együtt. Megmaradt a mongol hagyományok igazi tisztelőjének, személyében, megnyilvánulásaiban egy „átlagos”, nomád gyökerekkel rendelkező mongol férfi gesztusai köszöntek vissza. Külföldi tanulmányai során és később sem hatott rá érdemben a határon túli – nem mongol – kultúra. Az sem volt érzékelhető, hogy tudatosan követte volna a legfőbb szövetségese körül a Szovjetunióban kiépülő kultusz minden kliséjét. Imádot lovagolni, jól forgatta a mongol íjat, nagy kedvvel vetette bele magát a hagyományos ünnepekbe. A politikán kívüli életét nézve egy klasszikus mongol férfi idealizált képe jelenik meg előttünk, amire korai életrajzírói szívesen rá is erősíthettek.

Mélyen gyökerező nacionalizmusát az is jól bizonyítja, hogy nem félt elővenni a pán-mongol gondolatot akkor, amikor a legkisebb esély nyílt a nagy-mongol eszme, a belső-ázsiai Nagymongol Állam – akár részbeni – megvalósítására. 1945-ben, a második világháború lezárása után, mikor lehetőség mutatkozott arra, hogy Mongólia jogi értelemben is elszakadhasson Kínától, Choibalsan vetette fel a külső- és belső-mongol területek egyesítésének ötletét. A pán-mongolizmus eszméjét a 20. század második évtizedében még a teokratikus mongol állam is zászlajára tűzte és – akkor japán segítséggel – kísérletet tett a megvalósítására (SZILÁGYI, 2011, 181.). A pán-mongolizmus emlegetése ugyanakkor nem volt teljesen veszélytelen, hiszen szemben állhatott az esetleges szovjet elképzelésekkel, miközben a koncepciós perekben oly gyakran negatív előjellel hivatkozott japán kapcsolatok rossz emlékét is felidézhetette. Choibalsan mégis tett egy próbát, igaz ezeket a terveit nem koronázta siker.

Mint korábban említettük, nem lehet elvitatni a párton belüli leszámolásokban és a nagy tisztogatásban vállalt szerepét. A korszak tanúi visszaemlékezéseikben mind az 1932-es polgárháború, mind az 1937–1939 közötti véres leszámolások, vallásellenes pogrom idején is egyértelműen beszámoltak Choibalsan érintettségéről (KONAGAYA, 2010, 117–119.).

Ugyanakkor meglehetősen sajátos viszony fűzte magához a buddhista valláshoz is. Mint említettük, gyerekként anyja buddhista kolostorba adta. Egyrészt valószínűleg így biztosította a szegény családba született legkisebb gyermek biztos megélhetését, másrészt ez a hagyomány teljesen általánosnak volt mondható a mandzsu uralom alatt álló Mongóliában a 20. század első évtizedében. Bár Choibalsan megszökött a kolostorból, mégsem szakította meg minden kapcsolatát a buddhizmussal. 1921-ben feleségül vett egy Bolortoi nevű nőt, aki nem csak buddhista hívő volt, de varrónőként is a *bogd gegeen* szolgálatában állt (ARWOOD, 2004, 104.). Bár Choibalsan szenvedélyes vadász volt – és életében természetesen nem követte a buddhizmus világiakra vonatkozó előírásait sem –, mégis egy buddhista oltárt is tartott a házában. A nagy tisztogatás éveiben ugyan semmilyen módon nem korlátozta az őrzendő pusztítást, de korábbi feleségét,

Bolortoit és annak akkori szeretőjét, egy tibetit igyekezett megóvni a pusztulástól. Kérdés, hogy ezt a lépését mennyire motiválta az egyházhoz való viszonya, és mennyiben játszott közre ebben pusztán egykori feleségével való kapcsolata.

A desztalinizáció hatásait az 1960-as évek elejétől lehetett érezni Mongóliában. Megkezdődött a Choibalsan-korszak eseményeinek felülvizsgálata, de ez az egykori vezér megítélését érezhetően nem befolyásolta. 1963-ban ugyan a nevét viselő megye új nevet – Dornod aimag – kapott, de a központ – 1941 előtt Bayan Tümen – nevét nem változtatták meg, ma is az egykori diktátor nevét viseli a város.

A rendszeren belüli enyhülésnek és a hruscsovi mintáknak köszönhetően az 1937–1939-es vallásellenes pogrom és politikai tisztogatás áldozatainak rehabilitációja az 1960-as évek elején kezdődött meg. Bár a Mongol Népi Forradalmi Párt elviekben támogatta a pártpolitikai harcokban és a pogromok alatt hozott ítéletek felülvizsgálatát, a valóságban a folyamat meglehetősen nehezen haladt (SANDERS, 2007, 98.). Az 1960-as években alig néhány felülvizsgálati eljárást vittek véghez. A Choibalsan által kiválasztott utód, Yumjaagiin Tsedemba 1984-ig maradt hatalmon. Az őt követő Jambiiin Batmönkh²⁴ idején megindult politikai enyhülés azután felgyorsította a rendszer áldozatait rehabilitáló döntések megszületését is.

Az 1990-es rendszerváltást követő belpolitikai diskurzusban kiemelten fontos szerep jutott az előző politikai rendszer értékelésének. Ugyanakkor ez a diskurzus – ahogyan jellemzően a politikai élet és folyamatok döntő része is – elsősorban a városi népességre korlátozódott. A rendszerváltás éveiben a vidéki közegben még sokkal erősebben volt jelen a mongol szakrális hagyomány, mint a városokban, így a vidéki nomád társadalom az elpusztított kolostorok szinte azonnali újjászervezésével tette le a voksot ebben a kérdésben. A vidéken élő mongol nomádok politikai értelemben jóval kevésbé voltak aktívak, így az itt élő társadalmi csoportok sokkal „lassabban” reagáltak, kevésbé involválódtak a hasonló politikai vitákba. Részben ennek is volt köszönhető, hogy a Mongol Népi Forradalmi Párt mind az 1990-es, mind az 1992-es parlamenti választásokon győzni tudott (SZILÁGYI, 2015, 16–18.). Így a politikai elitéltek rehabilitálásáról szóló törvényt csak az akkori ellenzéki koalíció 1996-os győzelme után tudták a parlamentben (khalkha Ikh Hural) érdemben napirendre tűzni. A törvény végül 1998 januárjában készült el. Definiálta a „hamis, helytelen politikai eljárásokat” és a „politikai áldozatok” pontos meghatározását is, lényegében kiterjesztve azt az 1930-as években koholt vádakkal bíróság elé állított politikai-vallási üldözöttek mindegyikére (SANDERS, 2005, 98–99.).

Mivel a vizsgált politikai perekben elvitathatatlan szerepe volt a szovjeteknek is, egy 1999. december 13-án megkötött megállapodásnak megfelelően a mongol feltáró

²⁴ Jambiiin Batmönkh (1926–1997) 1948-ban lett az MNFP tagja. Az állam legfelső vezetésébe az 1970-es évek elején került be. 1973-tól tudományos miniszter, 1974-től a Politikai Bizottság tagja. 1974–84 között Mongólia miniszterelnöke volt, majd a politikai hatalom irányítását is megszerezte, amikor 1984-ben Tsedemba helyét is átvette a mongol párt- és állami vezetés élén. 1989-ben a demokratikus átalakulás időszakában a párton belül a mérsékelt vonalat képviselte, nem támogatta a demokratikus erőkkel szembeni erőszakos fellépést és később önként vonult vissza a hatalomból.

bizottság együttműködött orosz partnerével is, és a megállapodás értelmében megkezdődött a politikai perekre vonatkozó iratok közös feldolgozása is.

A bizottságok tevékenysége alapján nagyjából 29.000 áldozatot sikerült azonosítani 2006 szeptemberéig, közülük azonban csak mintegy 12.000 fő hozzátartozójával tudták felvenni a kapcsolatot, mely a feltárt esetek alig 40%-át jelentette. Ekkor a mongol parlament újabb három évre, 2009. február 1-ig (SANDERS, 2005, 99.) hosszabbította meg a törvény hatálya alá eső peres ügyek feltárásának határidejét, de az esetek száma érdemben nem változott a későbbiekben sem.

Choibalsan és történeti szerepének reprezentációja egykor és ma

Choibalsan személyének megjelenése a mongol emlékezetben két jól szétválasztható részre bomlik az időben éppen úgy, mint a róla szóló lokális és országos narratívában.

Az időbeli kettősségre magyarázatot ad Mongólia 20. századi története. Az 1990 előtti mongol történetírás és a hivatalos emlékezetpolitika Choibalsan minden tettét abból a perspektívából vizsgálta, ami az MNFP hatalomra kerülését és a hatalom megtartását biztosította. Ebben az értelmezésben Choibalsan nem csak a mongol függetlenséget kivívó, a japán agressziót visszaverő nemzeti hős volt, de – Sükhbaatar²⁵ mellett – az 1921-es mongol forradalom egyik vezetője is. Mint tudjuk, ez az értelmezés a forradalom tekintetében egyértelmű történelemhamisítás. Mint fentebb utaltunk rá, Choibalsan maga is részt vett a forradalom történetének megírásában, és az általa is jegyzett első kiadás (DASH, 1979) egyáltalán nem ezt a narratívát közvetítette. Az 1945 után megírt összefoglalások azonban már a két fiatal forradalmár szerepét hangsúlyozták, a közben elpusztított politikai ellenfelek tevékenységét pedig jórészt elhallgatták, vagy jelentőségüket csökkentették, ahogyan ezt a párt által diktált politikai érdekek megkívánták.



2. kép Kh. Choibalsan szobra a Mongol Állami Egyetem épülete előtt Ulánbátorban. Forrás: http://ttnotes.com/khajuu-bulag.html#gal_post_14275_khajuu-bulag-dadal-1.jpg

²⁵ Damdinii Sükhbaatar (1893–1923): mongol katonai vezető, a Mongol Vörös Hadsereg egykori parancsnoka. A teokratikus mongol állam idején kapott katonai kiképzést a Mongóliába vezényelt cári orosz tisztektől. Részt vett az autonómia idején a déli mongol területek visszaszerzéséért indított Kína elleni offenzívában. 1919–20 táján csatlakozott a Kína ellenes mongol felkeléshez, ami az 1921-es bolsevik forradalom győzelméhez vezetett. 1923-ban nem tisztázott körülmények között halt meg.

Ebben a közegben egyértelmű volt az a kép is, melyet a diktátorról a közéletben megjelenítettek. A mongol közigazgatási egységek (a megye és a város) átnevezéséről már szóltunk – ilyen értelemben az 1963-as ismételt névváltoztatás csak „kozmetikázást” jelentett –, de a Choibalsannal szemben megnyilvánuló tisztelet köztéri szobrok felállításában, az irodalomban, és az élet számtalan más területén is megnyilvánult. Ilyen módon a személye körül kialakult kultusz minden részletében megfelelt a mintát adó vezérkultusz megnyilvánulásainak, illetve a kelet-európai szövetséges államokban létrejött változatoknak. Choibalsan tiszteletére még életében szobrot állítottak, mely ma is Ulánbátorban, a Mongol Állami Egyetem egyes számú épülete előtt áll. Az S. Choimbol által készített 3,35 méter magas bronz alkotást a forradalom 25. évfordulója tiszteletére, 1946-ban leplezték le az egyetem előtt, mely Mongólia első felsőoktatási intézményeként 1942-ben jött létre, és alapításakor Kh. Choibalsan nevét viselte. Az alkotás ma is megtekinthető, a rendszerváltás után nem távolították el, sőt felújították, és a mongol főváros önkormányzatának döntése értelmében műemléki védeltséget is kapott.²⁶

Személyével a történeti diskurzus, a képzőművészeti alkotások mellett irodalmi művek is foglalkoztak. Ezek közül itt csak egyetlen példaként álljon a Damdinsüren²⁷ által a pártvezér 50. születésnapjára írt *yerööl*.²⁸

Таны насалсан	<i>Tani nasalsan</i>	Őn által megélt
Тавин жил бол	<i>Tavin jil bol</i>	Ötven esztendő
Тайван цагийн	<i>Taivan tsagiin</i>	Ezer békés évvel
Мянган жилтэй тэнцэнэ	<i>Myangan jiltei tentsene</i>	Egyenlő
Хоёр гурван мянган жилийн	<i>Khoyor gурvan myangan jiliin</i>	Két-háromezer évet
Хосгүй түүхт их хэргийг	<i>Khosgui түүхт их хэргийг</i>	Egyedülállót a történelemben
Хорлоогийн хүү Чойбалсан бүтээлээ!	<i>Khorloogiin khu Choibalsan бүтеее!</i>	Khorloo fia Choibalsan
		Érd el!

Choibalsan egyik legemblematisabb emlékműve végül a halála után felállított mauzóleum lett. A pártvezér 1952-ben bekövetkezett halála után Ulánbátorban, a parlament épülete előtt, a Sükhbaatarról elnevezett téren építették fel a mauzóleumot, ahová nem csak Choibalsan holttestét helyezték el, de itt temették újra Sükhbaatar is.²⁹ A ma-

²⁶ Az önkormányzat illetékes bizottságának 2007. évi 197. sz. döntése értelmében nyerte el a védeltséget, és vették fel a kerület védett műemlékeinek listájára. <http://www.ubmuseum.mn/portfolio/x-choйбалсангийн-хөшөө-2/> (letöltés ideje: 2020. január 14.)

²⁷ Tsendiin Damdinsüren (1908–1986): irodalmár, nyelvész. A mongol tudományos és irodalmi élet meghatározó alakja. Már fiatalon csatlakozott a Fialat Mongol Forradalmárok Ligájához, később innen delegálták őt az MNFP Központi Bizottságába. Szoros kapcsolatot tartott az oroszokkal, 1933-ban Leningrádba költözött. Visszatérése után Tsedemba egyik meghatározó támogatója volt. Az *Ünen* című mongol pártlap főszerkesztője és a Mongol Írószövetség elnöke is volt. A mongol tudományos életben egyértelműen a szovjet vonalat képviselte, így többször szembe került a kor másik jelentős tudósával, a jóval nacionalistább nézeteket valló Byambin Rinchennel (1905–1977) is.

²⁸ Áldás, jókívánság. A fenti példa a mongol előrímes verselés formájában íródott köszöntő. A szerző fordítása.

²⁹ Sükhbaatar holttestét 1923-ban bekövetkezett halálakor az Altan Ölgii temetőben helyezték örök nyugalomba, ahonnan később exhumálták és újratemették a mauzóleumban.

uzózeum épülete 1954-ben készült el, ekkor az Altan Ölgii temetőben örök nyugalomba helyezték a diktátort újratemették a mauzóleumban. Ez az épület volt az egyetlen olyan emblematikus emléke a körülötte kialakult kultusznak, mely a rendszerváltás után áldozatul esett az új emlékezetpolitikának.



3. kép Choibalsan mauzóleuma a parlament épülete előtt Ulánbátorban.
Fotó: Erdős László, 1980-as évek.

Ugyanakkor érdekes, hogy csak meglehetősen későn, a rendszerváltás után másfél évtizeddel döntöttek a mauzózeum lebontásáról. 2005-ben Mongólia már az államalapítás 800. évfordulójának megünneplésére készült. A 2006-os ünnepségek előkészítése már jóval korábban megkezdődött, és a főváros egyik kiemelt projektje volt a parlament épületének újjáépítése – új homlokzattal való díszítése – és az előtte elterülő, a város központjának számító Sükhbaatarról elnevezett tér felújítása. Az épület homlokzatának átalakítása már az új kor nemzeti jelképeinek felvonultatását kívánta meg, és ebbe sem koncepciónálisan, sem esztétikailag, sem az aktuális nemzeti identitás és emlékezetpolitika tekintetében nem fért bele a Lenin mauzózeum mintájára épített egykori nyughely.

A parlament homlokzatán megjelent a hagyományos nomád szállást, a jurttát szimbolizáló motívum. Az épület elé középre az államalapító Dzsingisz kán, két oldalra pedig fia, Ögödej (uralk. 1228–1241) és Dzsingisz unokája, Kubiláj (uralk. 1263–1294) kán szobrai kerültek, amelyek a mai mongol nemzeti identitás egyik alapját, a Nagy mongol birodalom alapítását hivatottak jelképezni. A mauzózeumot 2005-ben lebontották, a holttesteket elszállították. Jellemző azonban a korábbi korszak emblematikus szereplőinek ellentmondásos megítélésére – és talán egy kései történeti fricska is –, hogy a holttesteket nagyobb feltűnés nélkül, szinte titokban szállították el, az újratemetéseket pedig az Altan Ölgii temetőben, buddhista lámák irányításával végezték egy olyan síremlékben, ami

az egykori mauzóleum épületét idézi. A bolsevik forradalom hősné, Sühbaatarnak a szobra pedig ma is a tér közepét ékesíti.

Ezzel el is értünk Choibalsan történeti szerepének mai reprezentációjához. Mint a fentiekből is kitűnik, az egykori pártvezér tevékenysége meglehetősen ellentmondásos volt, melyet jól tükröz mai megítélése is. Imázsa a modern Mongóliában vegyes: egyesek még mindig mongol hősné tartják, ám kritikusai szerint ez az értelmezés pusztán az egykori propaganda, a történelemhamisítás és személyi kultusz eredménye, Choibalsan pusztán Sztálin bábja volt, és cselekedeteiben nem volt sok választása (NYAMDAAVA, 2018).

Megítélésének pozitív oldalát erősíti a fentebb már említett okok mellett a modernizációban való szerepe is. A mongol oktatási rendszer fejlesztésében való részvételét már említettük, de a modernizáció más területein is fontos lépések kötődnek uralmának időszakához. Bár a mongol modernizáció az 1990-ig tartó szocialista korszakban az industrializáció és urbanizáció tekintetében meglehetősen felemás eredményeket hozott (SZILÁGYI, 2010, 119–124.; RODIONOV et al., 2018), a Choibalsan-korszakban kétségbe vonhatatlan infrastrukturális beruházások is születtek.³⁰

Emlékezetének fővárosi reprezentációjáról már szoltunk, de nem kevésbé érdekes, hogy mutatják be ma a róla elnevezett város múzeumában. Ma Mongóliában – de Kínában is – érzékelhető a nemzeti és lokális identitások fokozatos átalakulása. Ennek a folyamatnak területenként eltérő katalizátorai vannak, illetve ha az okok részben azonosak is, regionálisan az egyes összetevők más és más súllyal esnek latba. Mongóliában a nemzeti – és regionális – identitás újrakonstruálása elsősorban történeti okokra vezethető vissza. A rendszerváltás után – hasonlóan a keleti blokk más országaihoz – érezhető identitásválság volt jellemző, melyben újra kellett fogalmazni a mongol nemzeti azonosságtudat alapját és elemeit. Ennek az új korszakban éppúgy meghatározója lett a Dzsingisz és utódai által alapított Nagy mongol birodalom – lásd a parlament épületét, mint a nomád kultúra (SZILÁGYI, 2016), vagy a mongol buddhizmus, melynek vezetőjére ma is az utolsó mongol kánként emlékeznek (BATSAIKHAN, 2008), s mely ma olyan reneszánszát éli, hogy az elmúlt harminc évet egyre gyakrabban a harmadik mongol buddhista megtérés időszakaként emlegetik.³¹

Bár ez a jelen tanulmányban nem témánk, de érdemes említést tenni arról, hogy ma a térség más országaiban, így például Kínában, Kazahsztánban is megfigyelhető olyan törekvés, mely központi irányítástól sem mentesen jelenleg is az ország, az ott élők identitásának (re)konstruálását célozza, s ami érdekes módon egybecseng a rendszerváltások után Kelet-Közép-Európában létrejött fiatal nemzetállamokban lejátszódó hasonló folyamatokkal is (PATAKI, 2010, 787.).

³⁰ Ezek közül elég csak az 1949-ben elkészült északi vasútvonalat említeni, mely összekötötte a mongol fővárost a transzszibériai vasúttal. Ezzel megszűnt Mongólia évszázados elszigeteltsége. 1955-ben befejezték a déli szakaszt is, mely Pekinggel köti össze a mongol fővárost.

³¹ A tudományos konszenzus ma a mongol buddhizmus elterjedésének két hullámát, két megtérését szokta említeni. Az első a 13. században következett be, amikor a mongolok tibeti közvetítéssel ismerkedtek meg a buddhizmussal. A második, amikor a 16. sz. utolsó harmadától a 17. század közepéig kiépült a mongol kolostori rendszer alapja, létrejött a dalai láma és a *bogd gegeen* cím és a mongolok lakta területeken fokozatosan államvallássá vált a buddhizmus.

Ezzel párhuzamosan Kínában egyre erősebb a regionális, akár nemzetiségi identitás megfogalmazása is, mely csak látszólag megy szembe a kormányzat „kínai nemzetet” létrehozni kívánó koncepciójával. Ott ezeknek a lokális identitás-reprezentációknak a megfogalmazása mögött elsősorban gazdasági érdekek húzódnak. Az egyre erősebb és jövedelmezőbb kínai belső turizmus jelentette gazdasági lehetőségeket egy település, régió úgy tudja a lehető legjobban kihasználni, ha valamely helyi sajátosság – természeti környezet, (akár kisebbségi) kulturális hagyomány – reprezentációjával jelenik meg a piaci versenyben, ezzel hívja fel magára a figyelmet.

Ugyanakkor Kínában megfigyelhető egy olyan törekvés is, melyben a központi kormányzat az országot irányító Kínai Kommunista Párt és a Kínai Népköztársaság kommunista történelmi örökségét próbálja céljaira felhasználni. Az 1978-as reform és nyitás (SALÁT, 2013) politikája által kialakított piaci környezetben ezt az örökséget egy ún. „vörös turizmusnak” is nevezhető tematikus rendszerben alkalmazza a belföldi turizmus fejlesztésére. Egyúttal ezen keresztül (is) próbálja megismertetni a fiatalabb generációkat ezzel az örökséggel, fenntartva a kommunista identitást a gyorsan változó Kínában, egyúttal felhasználva ezt a „kínai nemzet” kialakítását célzó törekvéseihez (YIPING – ZHI – CHAO, 2010).

Mongóliában is megfigyelhetők olyan kísérletek a lokális identitás reprezentációjára, melyben a helyi emlékezet (is) kiemelt jelentőséget kap. Egyúttal azonban az kijelenthető, hogy itt jellemzően nem játszik szerepet a kommunista múlt és annak öröksége a turisztikai fejlesztésekben, nem jöttek létre erre alapozó projektek, nem épült például szoborpark, mint Magyarországon (PÓTÓ, 2003, 235–258.). Ebből a szempontból talán Khalkhin Gol jelenthet kivételt, hiszen a csata helye a 20. századi mongol történelem emblematikus terepe, turisták, de „önkéntes régészek”, kincsvadászok célpontja is. Ugyanakkor a kínai és kelet-európai példák – tehát a kínai „vörös turizmus” és a kelet-európai „kommunista örökség turizmus” (CARABA, 2011) – összehasonlításában a mongol példa közelebb áll ennek a fogalomnak a kelet-európai értelmezéséhez, hiszen az 1990-es politikai rendszerváltások után a korábbi korszak emlékei már nem jelentik alapját a regnáló hatalom történelem-értelmezésének. Jelen témánk szempontjából ezért érdekes, hogy az egykori diktátor nevét viselő városban megjelenik-e, és ha igen, hogyan a névadó reprezentációja?

E tanulmány szerzője a Choibalsan városi múzeumot 2019 tavaszán látogatta meg. A múzeum ekkor még a szocializmus idején felállított, romos épületet birtokolta, de gyakorlatilag ez volt az utolsó pillanat, hogy az állandó kiállítást ezen a mára már meglehetősen lepusztult, a 30-40 évvel ezelőtti modernséget idéző és infrastruktúrát használó helyen láthassuk. Az épületen belül már ki van állítva egy tabló, ami a városi múzeum most épülő, 21. századi, modern beton- és üvegpalotáját mutatja be. A régiben még a hagyományos eszközökkel idézik meg a múltat, mutatják be a történelmet, alakítják a terület és az ott élők lokális emlékezetét, az új múzeumban új eszközök, lehetőségek állnak majd rendelkezésre. A későbbiekben érdemes lesz visszatérni, és megnézni, milyen az új állandó kiállítás, változott-e a koncepció, vagy csak az eszközök.

Mit láthatunk ma? Hogyan jelenik meg a névadó történelmi személyiség, az egykori pártvezér a helyi múzeumban? A Choibalsan történelmi szerepét bemutató kiállítás az

állandó tárlat része. Nem szentelnek neki külön kiállítást, hanem a terület történetét a kőkortól napjainkig bemutató összeállításba integrálták. Kiemelték, hogy Dornod megye szülötte, röviden szólnak életének korai szakaszáról. A tárlat hangsúlyos része már politikai vezetőként eltöltött éveire koncentrált, de nem emelnek ki korszakokat. Rekonstruálták dolgozószobáját, bemutatják személyes használati tárgyait, de a kiállítás nem reflektál tevékenységének, hatalmának egyes korszakaira, konkrét cselekedeteire. Erre egyetlen, a kiállításban önállóan megjelenő példa Khalkhin Gol. Így bár egy szomszédos szobában – mely a területen élők vallási életére fókuszál – megjelenik az 1937–1938-ban elpusztított San beise kolostor története, fényképe, de nem történik utalás arra, hogy ez az esemény milyen összefüggésben van a folyosó másik oldalán berendezett dolgozószoba egykori lakójával.

A Choibalsan személyét bemutató részletek belesimulnak az *aimag* egykori kánját és az innen származó neves mongol történelmi személyiségeket bemutató kiállítás anyagába. Történelmi szerepére már egy másik teremben, a Khalkhin Gol-i csatát ismertető anyagban találunk még utalást. Ez az esemény az itt élők lokális emlékezete szempontjából is kiemelten fontos, így a múzeumban – és a várost járva is – többször találjuk szembe magunkat erre utaló emlékekkel, szobrokkal. Ez természetesen közvetve hat Choibalsan megítélésére is, hiszen a csata – és abban játszott szerepének hangsúlyozása – egyértelműen tetteinek pozitív megítélését erősíti.



4. kép Choibalsan szobra a róla elnevezett város főterén. Fotó: Siklódi Csilla, 2019.

2016-ban a város főterén, a helyi önkormányzat új épülete előtti téren – mely egyébként a főváros főterének térszerkezetét idézi – avatták fel az egykori pártvezér, államfő lovasszobrát is, mely egyértelmű jele annak, hogy az itteniek számára a rendszerváltás

után a 20. század történetét áttekintő tudományos – és nem ritkán politikai – diskurzus ellenére is egyre hangsúlyosabb az egykori politikai személyiség megítélésének pozitív oldala.

Konklúzió

Egyes kutatók véleménye szerint a nemzeti identitás nem létezik, ezért nem is kutatható. Olyan, tisztán az emberek által konstruált termék, ami csak akkor jön létre, ha elég sokan hisznek benne (FULBROOK, 1999, 15.). Ez a közös emlékezet által is meghatározott fogalom, illetve annak tartalma az elmúlt három évtizedben Mongóliában is alapvetően változott. Az 1990-es rendszerváltás okozta politikai, gazdasági és társadalmi átalakulásban létrejött identitásválságra válaszul felerősödött az a folyamat, mely az önmeghatározás újrafogalmazására irányult, és ebben a közös történeti emlékezet is fontos szerepet játszik. Meghatározóvá vált a korábbi politikai rendszerhez, annak szereplőihez való viszony, mely Choibalsan tevékenységének megítélésére is hatással volt.

Az 1921-es forradalom és az azt követő évtized elsősorban a Kínától való függetlenség kivívásának időszakaként él ma a mongol történeti emlékezetben,³² az 1939-es Khalkhin Gol pedig a korábban megszerzett nemzeti önállóság Japánnal szembeni megvédésének jelképe. Mint láttuk, az ezekben a történeti eseményekben Choibalsan által játszott szerep ma bizonyos értelemben elhalványítja azt a tevékenységet, ami az 1932-es mongol polgárháborúhoz és az 1937–1939-es nagy tisztogatáshoz köti. Nem szünteti meg ennek következményeit, de igazolja azt a kissé ambivalens megítélést, ami az egykori diktátorral szemben mára kialakult.

Ez az oka annak, hogy az egykori pártvezérhez köthető emlékek ma is a mongol köztereket díszítik, és elkerülték azt a sorsot, mely a kommunista korszak más jelképeit sújtotta. Sztálin szobrát már 1991-ben eltávolították, de a szocialista korszak másik emblemikus képviselőjének, Leninnek a szobrát is beolvasztották. Bár igaz, hogy csak meglepően későn, több mint két évtizeddel a rendszerváltás után, 2012-ben szálították el Mongólia egykori egyetlen luxusszállója, az Ulánbátor hotel előtti térről (NYAMDÁVAA, 2018).

Az esemény idején megjelent híradásokból kitűnik, hogy az idősebb mongol generáció képviselőiben még él az a mítosz, hogy Leninhez köthető a Kínával szembeni függetlenségi harc sikere, de a fiatalabbak már csak a bukott előző rendszer szimbólumát látják benne,³³ személyét nem tartják összeegyeztethetőnek a mai demokratikus

³² Ehhez kapcsolható a ma Mongóliában nemzeti ünnepnapnak számító november 26-a, melyen az ország első alkotmányának 1924. november 26-i, tehát a Mongol Népköztársaság alapítása utáni kihirdetésére emlékeznek. A függetlenség elismerésére Kína csak jóval később, a második világháború után, 1946. január 5-én és Sztálin kifejezett nyomására volt hajlandó.

³³ Érdekes adalék, hogy Choibalsan város mellett a pusztában még áll egy betonból készült Lenin szobor, melyet nem döntöttek le. A dinamikus mozdulatban megformált alak azonban a semmibe mutat, mintegy a korábbi, bukott rendszer jelképe.

Mongóliával.³⁴ Ugyanakkor Zsukov marsall szobra és múzeuma ma is áll Ulánbátorban, ahogyan a Zaisan tolgoi tetején a második világháborús emlékmű – a fővárosiak kedvelt kirándulóhelye –, mely egyúttal a szovjet és mongol nép barátságát is jelképezi/jelképezte.³⁵ Úgy tűnik, hogy Zsukov és Choibalsan emlékműve is kikerült abból a kontextusból, amiben 1990 előtt értelmezték.³⁶

Ez is bizonyítéka annak, hogy Choibalsan köztéri szobrainak funkciója megváltozott. A politikai hatalom, az egypártrendszer diktatúrájának reprezentációja (PÓRÓ, 2003, 17–18.) helyett napjainkban már a 20. századi mongol történelem egy meghatározó szereplőjének emlékműveivé szelídültek. Különösen igaz ez abban az esetben, ha a szobrot nem a megelőző történelmi korszakban (Ulánbátor, 1946), hanem a mai demokrácia és többpártrendszer időszakában (Choibalsan város, 2016, a diktátor lovasszobra) emelték.

Ugyanakkor kijelenthető, hogy az egykori politikus és tevékenységének megítélése az egyéni és kollektív szinteken is több rétegre válik. Az egyéni emlékezetben nem egységes, hiszen az idősebb mongol generációban és az előző rendszer hívei között pozitív az emlékezete, a tisztogatás által érintett családokban, a buddhista hívek között azonban ezzel egyértelműen ellentétes kép alakult ki róla. Pozitív megítélését a korábban már említett okok mellett a Choibalsan személyét körülvevő nacionalista mítosz is táplálja. Sokan az önálló mongol állam megteremtőjét látják benne, aki az adott történelmi környezetben képes volt elérni az állam függetlenségét. Bár ez a területi különállás semmiképpen nem jelentett politikai önállóságot, kormányzása alatt Mongólia nem olvadt be a Szovjetunióba, képes volt megőrizni névleges önrendelkezését.

Choibalsan a párt hatalmának kiépítésekor és a táboron belüli politikai harcokban ellenfelei megbélyegzésére előszeretettel használta az olyan irányadó mintákat, mint az osztályharc, az ellenforradalmi szervezkedés elleni fellépés, az internacionalizmus, valamint tevékenységében erős a mongol hagyományok iránti elkötelezettség is. Egyfajta szocialista patriotizmus keretében politizált, melynek fontos eleme az imperialista hatalom elleni fellépés, mely ebben a kontextusban egyértelműen a japán intervencióval szembeni ellenállást jelentette. Choibalsan a szoros szovjet szövetség által meghatározott kereteken túl elutasította a külföldi kulturális mintákat, mindvégig megmaradt mongol vezetőnek, s ez a fajta különállás követőjére, Tsedembalra – a korszakban leg-hosszabb ideig regnáló pártvezetőre – már nem volt jellemző.

Ez a kép azonban részben tévesnek tűnik. Bár kétségtelen, hogy Choibalsan személyében, politikán kívüli tevékenységében megfelelt egy hagyománytisztelő mongóliával szembeni elvárásoknak, nem egyértelmű, hogy a neki tulajdonított patrióta elkötelezettség az említettekén kívül miben nyilvánult meg. Érdemben csak halálát követően indult meg az a folyamat, mely a mongol kulturális gyökerek újrafelfedezését, a hagyományok erősítését követelte. Kétségtelen, hogy a népfrontpolitika a KOMINTERN 1935-ös VII. kongresszusa általi meghirdetése után a szövetséges országokban a helyi kommunista

³⁴ <https://www.thenational.ae/business/lenin-statue-going-going-gone-in-mongolia-1.358028> (letöltés ideje: 2020. január 14.).

³⁵ <https://mongoliafaq.com/?p=3973> (letöltés ideje: 2020. január 14.).

³⁶ Az összecsapásokban a szovjet csapatokat Georgi Konstantinovics Zsukov (1896–1974) irányította.

pártok szakítva korábbi internacionalista retorikájukkal a nemzeti érdekek – így a nemzeti kultúra – legfőbb védelmezőinek kezdték hirdetni magukat (KOVÁCS, 2017, 16.), azonban ez a folyamat Mongóliában inkább a Choibalsan halála utáni időszakra tehető.

A Mongol Népköztársaság történetében a Mongol Népi Forradalmi Párt vezette „kulturális forradalom” folyamatát három szakaszra oszthatjuk. Az 1921–1940 közötti első szakaszban a MNFP a mongol kultúrát meghatározó erőteljes buddhista hatást kívánta háttérbe szorítani. Az 1940–1960 közötti második szakaszban a valódi – kulturális – forradalmat (khalkha *jinkhene khuv'sgal*) kívánták megvalósítani, míg a harmadik szakaszban próbálták a „szocialista kultúra építését” befejezni (TSETSENTSOLMON, 2014, 423.).

Mint látszik, Choibalsan korszaka az első két időszakra esett. 1942 után fontos lépéseket tett Mongólia modernizálása, az oktatás fejlesztése érdekében, tehát ebben az értelemben a mongol kultúra támogatójának képe nem véletlenül kapcsolódik személyéhez. Ugyanakkor a tudományosság, az irodalom képviselői közül a mongol kultúra (khakha *soyol*), kulturális hagyomány (khakha *soyoliin öv*) fontosságának legmeghatározóbb szószólói épp az a Damdinsüren és Rinchen voltak, akik mindketten börtönbüntetést is elszenvedtek Choibalsan uralma idején (TSETSENTSOLMON, 2014, 424.), így Choibalsan e területen folytatott tevékenysége ismét kettős értelmezés alá is eshet.

Az itt leírtak alapján kijelenthető, hogy Khorloogiin Choibalsan a 20. századi mongol történelem meghatározó politikusa volt. Tevékenységének megítélése során még ma is több kérdés merülhet fel, számos vélemény ütközik. A mai mongol kollektív emlékezetben, mely fogalom inkább az „egyéni pszichikumok meghatározott halmazának együttes és egyidejű emlékezeti teljesítménye” (PATAKI, 2010, 791.), azonban már érezhetően elszakadt az előző rendszert jellemző stigmától, részben elvesztette negatív színezetét.

Irodalom

APOR Balázs

2006 Vezérkultusz Sztálin módra. *Aetas*, 21, 1, 211–220.

2008 Hagiográfia és kommunista vezérkultusz: Rákosi Mátyás életrajzai. In: HORVÁTH Sándor (szerk.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában*. 132–151. Budapest, Nyitott Könyvműhely Kiadó.

APOR, Balázs – BEHREND, Jan. C. – JONES, Polly – REES, E. A. (szerk.)

2005 *Stalin and the Lesser Gods: The Leader Cult in Communist Dictatorship in Comparative Perspective. Stalin and the Eastern Block*. London, Palgrave Macmillan.

ATWOOD, Christopher P.

2004 *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*. New York, Facton File Inc.

BAABAR (BATBAYAR, Bat-Erdene)

1996 *XX. zuunii Mongol* [Mongólia a 20. században]. Ulaanbaatar.

1999 *Twentieth Century Mongolia*. Cambridge, The White Horse Press.

- BAYAR, R. (szerk.)
2015 *BNMAU-iin khoshoi baatar, Marshal Kh. Choibalsangiin mendelsnii 120 jiliin oi* [A Mongol Népköztársaság hőse, Kh. Choibalsan marsall születésének 120. évfordulója]. Ulaanbaatar, Admon KhKhK.
- BATBAYAR, Tsedembaliin
1999 Stalin's strategy in Mongolia 1932–1936. *Mongolian Studies*, 22, 1–17.
- BATBAYAR, Ts. – GOMBOSÜREN, D.
2004 *Mongol Manjukogiin khilnii khelelcee 1935–1941 on* [Mongol–mandzsukuó határtárgyalások 1935–1941. években]. Ulaanbaatar.
- BAT-OCHIR, L.
1996 *Choibalsan* [Choibalsan]. Ulaanbaatar.
- BATSAIKHAN, O.
2008 *Mongoliin süüliin ezen khaan, VIII. Bogd Javzandamba* [Mongólia utolsó kánja a VIII. Bogd Jebtsundamba.]. Ulaanbaatar Mongol Ulsiin Shinjlekh Ukhaanii Akademi, Olon Uls Suudlaliin Khureelen.
- BOIKOVA, E.
1999 Soviet-Mongolian Relations 1929–1939. In: KOTKIN, S. – ELLEMAN, B. A. (szerk.): *Mongolia in the Twentieth Century*. 107–121. New York – London, M. E. Sharpe.
- BOLDBAATAR, Ch.
2004 *XX zuunii Mongoliin uls töriin zutgeltnüüd* [20. századi mongol politikusok]. Ulaanbaatar, Admon KhKhK.
- BOLDBAATAR, J.
2003 *Mongol ulsiin Zasgiin gazriin tergüün* [A mongol kormány vezetője]. Ulaanbaatar, Admon KhKhK.
- BOLDBAATAR, J. – SANDDORJ, M. – SHIRENDEB, B. (szerk.)
2004 *Mongol Ulsiin tüükh. V. bot'* [Mongólia története 5. kötet]. Ulaanbaatar, Mongol Shinjlekh Ukhaani Akademi, Tüükhen Khüreelelen.
- CARABA, Cosmin Ciprian
2011 Communist heritage tourism and red tourism: concept, development and problems. *Cinq Continent*, 1, 1, 29–39.
- CSIKY, Gergely – ERDENE BOLD, Lk. – HARMATH, András – AMINA, Jambajantsan D. – SZILÁGYI, Zsolt – TOLNAI, Katalin
2017 *Khi-Land project. Mongolian – Hungarian Archaeological Research*. Budapest, Research Centre for the Humanities of Hungarian Academy of Sciences.
- DASH, D. (szerk.)
1979 *Mongol ardiin ündesnii xu'wsgaliin ankh üüsej baiguulagdsan towch tüüx* [A mongol népi nemzeti forradalom első alapításának rövid története]. Ulaanbaatar, Ulsiin Kheveleliin Gazar.
- FULBROOK, Mary
2001 *A német nemzeti identitás a holokauszt után*. Budapest, Helikon Kiadó.

KHOROLDAMBA, D.

2012 1937 onii esdügeer sariin 10nd yuu bolson be? *News.mn* (2012. 09. 10.)
<https://news.mn/r/119370/> (letöltés ideje: 2020. január 10.).

KONAGAYA, Yuki

2010 Modernisation in Mongolia as Narrated after Socialism. *Inner Asia*, 12, 1, 5–23. Special Issue: Oral Histories of Socialist Modernities in Central and Inner Asia.

KOVÁCS Dávid

2017 A kommunista hagyománypolitika kezdetei Magyarországon. Ideológia és hagyományértelmezés viszonya a KMP politikájában (1936–1939). In: MÁTÉ Áron (szerk.): „*Tudják már a kisgyerekek is.*” *Tanulmányok a proletárdiktatúra ideológiai és kulturális alapjainak megteremtéséről.* Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága.

KOVÁCS Szilvia

2013 Az emlékezet helyei a kultúratudományok térbeli fordulatának aspektusából. In: S. VARGA Pál – SZÁRA Orsolya – TAKÁCS Miklós (szerk.): *A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai.* 164–170. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. https://www.academia.edu/40907137/Loci_Memoriae_Hungaricae_II (letöltés ideje: 2020. január 10.).

KUNT Gergely

2009 Komparatív vezérkultusz történet. *Múltunk*, 4, 289–292.

LATTIMORE, Owen

1962 *Nomads and Commissars.* New York, Oxford University Press.

LI Jinhui

2001 DNA Match Solves Ancient Mystery. *China.org.cn*. <http://www.china.org.cn/english/2001/Aug/16896.htm> (letöltés ideje: 2020. január 12.).

NYAMDAAVA, Anand

2018 What are socialist era statues still standing in UB? *mongoliafaq.com* 2018. 10. 30. <https://mongoliafaq.com/?p=3973> (letöltés ideje: 2020. január 14.).

PATAKI Ferenc

2010 Kollektív emlékezet és emlékezetpolitika. *Magyar Tudomány*, 171, 7, 778–798.

PISCH, Anita

2016 *The personality cult of Stalin in Soviet posters, 1929–1953.* Canberra, ANU Press.

PÓTÓ János

2003 *Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika.* Budapest, Osiris Kiadó.

RADCHENKO, Sergey

2009 Choibalsan’s Great Mongolian Dream. *Inner Asia*, 11, 2, 231–258.

RODIONOV, Vladimir – DAGBAEV, Erdem – BADMATSYRENOV, Timur – BADMATSYRENOVA, Elizaveta

2018 Mongolia in 20th century: Socialist Modernization and Economy. *CILDIAH 2018.* SHS WEB of Conferences 50, 01031. <https://www.shs-conferences>.

org/articles/shsconf/pdf/2018/11/shsconf_cildiah2018_01031.pdf (letöltés: ideje: 2020. január 13.).

SALÁT Gergely

2013 Az „Igazság” a „Két bármi” ellen. *Világtörténet*, 35, 2–3, 259–278.

SANDERS, Alan

2007 Digging Up Mongolia's Past. *Inner Asia*, 9, 1, 97–108.

SHIRENDEB, B. – DAMDINSÜREN, C. (szerk.)

1955 *Bügd Nairamdakh Mongol Ard Ulsiin tüükh* [A Mongol Népköztársaság története]. Ulaanbatar.

SHIRENDEB, B. (szerk.)

1968 *Bügd Nairamdakh Mongol Ard Ulsiin tüükh* [A Mongol Népköztársaság története]. Ulaanbaatar.

SHIRENDEB, B.

1969 *Mongol ardiin khuv'sgaliin tüükh* [A mongol népi forradalom története]. Ulaanbaatar.

1999 *Mongol ardiin xuv'sgaliin tüüx* [A mongol népi forradalom története]. Ulaanbaatar.

SZILÁGYI Zsolt

2010 Is the Post-Communist Transition Over? Economic and Social Factors Influencing the Mongolian Democratization Process. In: CSAPLÁR DEGOVICS, Krisztián – MITROVITS, Miklós – ZAHORÁN, Csaba (szerk.): *After Twenty Years... Reasons and Consequences of the Transformation in Central and Eastern Europe*. 116–141. Berlin, Osteuropa-Zentrum Berlin – Terra Cognita Foundation.

2011 *A teokratikus mongol állam*. Budapest, ELTE Belső-ázsiai Tanszék.

2013 A modern mongol állam kezdetei. Mongólia önállósodási törekvései a 20. század második évtizedében. *Világtörténet*, 35, 2–3, 333–363.

2015 *Keleten van-e Mongólia? A mongol demokrácia elmúlt 25 éve*. PEACH Műhelytanulmányok 9. Budapest, PPKE Modern Kelet-Ázsia Kutatócsoport. https://btk.ppke.hu/uploads/articles/447809/file/mkkcsmuehely09_mongolia_demokracia.pdf (letöltés ideje: 2020. január 10.).

2016 Lingering Nomad Ideology in 21st Century Mongolia. *Acta Ethnographica Hungarica*, 61, 197–221.

TSETSENTSOLMON, B.

2014 The 'gong beat' against the 'uncultured': contested notions of culture and civilization in Mongolia. *Asia Ethnicity*, 15, 4, 422–438.

ZAANKHUU, J. – ALTANTSETSEG, T.

2014 *Mongol tüükhiiin lektsüüd* [Mongol történeti leckék]. Ulaanbaatar, Soyombi printing KhKhK.

YIPING Li – ZHI Yi Hu – CHAO Zhi Zhang

2010 Red Tourism: Sustaining Communist Identity in a Rapidly Changing China. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 8, 1–2, 101–119.

ZSOLT SZILÁGYI

REPRESENTATION OF A 20TH-CENTURY MONGOLIAN DICTATOR,
KHORLOOGIIN CHOIBALSAN. MONGOLIAN POLITICS
OF MEMORY AS A CONSTRUCT

The study seeks to draw attention to some of the peculiarities of the 21st-century interpretation of the Mongolian historical tradition through the presentation of the former cult and current representation of dictator, party leader, and head of state Khorloogiin Choibalsan, the founder of the cult of personality that gradually developed in Mongolia in the first half of the 20th century. Choibalsan is an emblematic figure of 20th-century Mongolian history, his person associated with the defining events of the era. In building his power, he took down his political rivals and stood up firmly to the Mongolian Buddhist Church in accordance with the prevailing ideology of the era. A personal veneration was similar to that of the Stalin-type cult of personality developed in his lifetime.

After the Mongolian political regime change, the presentation – now independent and free from ideological influences – of the events and prominent leaders of the socialist era became important, so it is interesting to see how the memory and representation of Choibalsan, one of the most prominent and perhaps most controversial personalities of the socialist period, are presented in 21st-century Mongolia, and whether there is a general national consensus in this regard.